

# Inhoud

Maartje Laterveer  
Wat maakt de vrouw?

7

Marja Pruis  
Hete vuren. Seks, macht en #MeToo

27

Herien Wensink  
Fijne razernij

43

Emy Koopman  
Het orgaan

55

Anaïs Van Ertvelde  
De dingen die bevrijden

71

Naema Tahir  
Feminisme en groepsculturen

84

Basje Boer  
Danny ♥ Sandy

95

Merel Bem  
Vrouwen uit de kunst  
110

Nelleke Noordervliet  
Wat verandert en wat gelijk blijft  
123

Bo van Houwelingen  
De zwalkende feminist. Over bruidsjaponnen en  
mannen op bankjes  
136

Yaël Vinckx  
She-Wolf  
150

José Rozenbroek  
De schaamte van Gloria  
164

Maral Noshad Sharifi  
Welp van leeuwinnen  
178

Over de auteurs  
193

Maartje Laterveer

## Wat maakt de vrouw?

1

Wat is een vrouw? Had iemand mij die vraag gesteld toen ik klein was, dan zou ik waarschijnlijk hebben geantwoord: Betty Boop. Met haar wulpse zandloperfiguurtje, haar kit-tige zwarte jurkje en getuite lippen leek ze het meest op mijn definitie van vrouwelijkheid. Niet dat ik daarvan een bewuste definitie had – ik geloof het niet – maar ik had wel een voorliefde voor vrouwelijke vrouwen.

Daar kende ik er niet zoveel van. Ik groeide op in een weinig mondain dorpje aan de Zeeuwse kust. Er was zee, strand, polder, er waren vrachtwagens met suikerbieten, vissers en boeren, er waren veel kerken, veel toeristen in de zomer en mist, stilte en eenzaamheid in de winter. Maar er waren niet veel vrouwen, althans niet veel die in mijn jonge optiek echt vrouwelijk waren. De vrouwen in het dorp zagen er vooral degelijk uit, met platte stappers onder broeken en praktische, korte coupes, een jack tegen weer en wind en geen of weinig make-up. Zelfs hun sieraden leken gekozen uit louter functioneel oogpunt: een smalle trouwring, een fijn kettinkje met grootmoeders medaillon en vooruit, een paar oorbellen die manlief ooit cadeau gaf.

In mijn herinnering waren er twee prettige uitzonderin-

gen. De vrouw van de hoofdmeester was een chique dame met hoogblond haar in een zorgvuldig gekapte knot. Ze glimlachte altijd als ik haar tegenkwam op straat en liet een wolk van bloemig, licht parfum achter. De andere was mijn balletlerares, jong en knap, die blush droeg en mascara, en hoog opgesneden balletpakjes die haar gespierde ronde billen accentueerden.

Mijn moeder had het niet zo op deze vrouwen, die in haar ogen al te zeer bezig waren met uiterlijkheden. ‘Uiterlijk is niet belangrijk,’ zei ze altijd, en ze verbood mij dingen die ik hartstochtelijk graag wilde: gaatjes in mijn oren, mijn benen scheren, make-up, kokerrokken, hoge hakken van lakleer, zijden blouses en jurkjes. Ze hees me in afzichtelijke broekpakken en knipte mijn haar jongetjeskort. Ze wilde me behoeden voor de val waarin vrouwen, dacht zij, zo vaak liepen: zich te identificeren met hun uiterlijk en daarmee ten prooi te vallen aan een eeuwige onzekerheid en frustratie, want dat uiterlijk is nooit goed genoeg.

Dat laatste zei ze niet met zo veel woorden, en had ze dat wel gedaan, dan had ik het vast niet begrepen. Woedend was ik soms op haar, omdat ze mij in mijn ogen verbood de vrouw te worden die ik wilde zijn. Pas nu begin ik in te zien dat dat precies de vrijheid was die ze mij toewenste.

## 2

Een vrouw wordt niet als vrouw geboren, maar tot vrouw gemaakt, schreef Simone de Beauvoir in *De tweede sekse* (1949). Volgens haar werden vrouwen nog altijd gedomineerd door mannen en werd vrouwelijkheid uitsluitend

gedefinieerd in relatie tot de mannelijke norm. Maar, concludeerde ze, de tijden zijn aan het veranderen en vrouwen zullen vrijer worden, onder andere dankzij contraceptie en de toenemende toegang van vrouwen tot de arbeidsmarkt en onderwijs. En zo werd dan toch de vrije vrouw geboren.

Dit las ik voor het eerst toen ik in de vijfde klas van de middelbare school zat. Mijn leraar Frans was – net als vrijwel al mijn docenten – een cynische man die altijd de indruk wekte dat hij eigenlijk iets veel beters te doen had dan jaar in, jaar uit dezelfde stof opdreunen voor een stel ongeïnteresseerde Zeeuwse tieners. Maar hij kon bevlogen vertellen over De Beauvoir, Sartre en Camus, over verleidelijke begrippen als vrijheid en de idee dat je zelf iets moest maken van het leven.

Ik kon me niet voorstellen dat je iets anders zou doen met het leven dan er iets van maken. Het waren niet alleen mijn docenten die weinig levenslust uitstraalden, ik zag het ook bij ooms en tantes en ouders, de mijne inclusief; allemaal volwassenen die geketend leken te zijn door iets wat ik niet kon rijmen met mijn naïeve puberexistentialisme. Hoe kon het dat er zoveel mensen zijn die zich niet vrij voelen, die het leven ondergaan alsof iemand anders dan zichzelf er de baas over is?

Nog steeds kan ik me dat weleens afvragen, maar inmiddels weet ik wel dat het antwoord daarop niet zo simpel is. Vrijheid is een complex begrip dat vele definities en gradaties kent, en echte vrijheid is – ook in het democratische, rijke Westen – moeilijk te vinden in het leven. Zeker, weet ik inmiddels, als je een vrouw bent.

Als De Beauvoir nu zou leven, zou ze moeten constateren dat de geboorte van de vrije vrouw een tamelijk lange bevalling is. Volgens veel media leven we in een revolutionair tijdperk, waarin vrouwen steeds meer macht krijgen, ze eindelijk afrekenen met seksisme en seksueel overschrijdend gedrag (want *'Time's up!'*) en ze het glazen plafond nu echt gaan doorbreken. Maar deze revoluties lijken opvallend veel op de 'tijd van transitie' waar Simone de Beauvoir ruim een halve eeuw geleden al over schreef.

Zeker, er is een aantal belangrijke dingen veranderd. Sinds in 1956 de wet op de handelingsonbekwaamheid werd geschrapt uit het huwelijksrecht, zijn vrouwen niet meer wettelijk veroordeeld tot het aanrecht. Ze worden niet meer ontslagen zodra ze getrouwd zijn. Ze mogen zelf een bankrekening openen en ze hebben geen handtekening van hun echtgenoot meer nodig om een auto of wasmachine te kopen. Ze zijn sinds 1974 voor de wet gelijk aan mannen en mogen nee zeggen tegen echtelijke seks, want sinds 1991 (laat dit jaartal gerust even op u inwerken) geldt gedwongen seks ook binnen het huwelijk als verkrachting. Dankzij deze ontwikkelingen, en de pil, hebben vrouwen inderdaad meer toegang gekregen tot de arbeidsmarkt en het onderwijs.

Daar maken ze grif gebruik van: er zitten tegenwoordig meer vrouwelijke dan mannelijke studenten in de collegebanken van voorheen typisch mannelijke studies als rechten en geneeskunde. In de westerse wereld en ook daarbuiten is er een opmars gaande van vrouwen naar de top van het bedrijfsleven en de politiek. Er zijn vrouwelijke presidenten en premiers, vrouwelijke directeuren van invloedrijke instanties als het IMF en de CIA, en steeds meer vrouwen dringen door tot de hoogste posities in de financiële wereld.

Maar het is te vroeg om te juichen. Nederland scoort erbarmelijk laag op de Global Gender Gap-index en dat komt onder andere doordat er relatief weinig vrouwen in de top van ons bedrijfsleven zitten. Volgens de Female Board Index van 2018 is slechts 6 procent van de bestuurders van Nederlandse beursgenoteerde ondernemingen vrouw, en 25 procent van de commissarissen. Vrouwen verdienen in Nederland nog altijd ruim 16 procent minder dan mannen en gaan ze achter de geraniums zitten, dan krijgen ze 46 procent minder pensioen. Dit heeft alles te maken met de voorliefde van Nederlandse vrouwen voor deeltijdwerken: 63 procent van de jonge vrouwen tot 25 jaar werkt in deeltijd, tegenover 30 procent van de mannen, en dat verschil neemt alleen maar toe naarmate ze ouder worden. Volgens het Sociaal Planbureau komt dit doordat de zorg voor kinderen dan een rol gaat spelen, die grotendeels voor rekening van moeders komt. Zo'n 68 procent van de Nederlandse vrouwen van 35 jaar werkt in deeltijd, tegenover 13 procent van de mannen. Hiermee werken Nederlandse vrouwen de minste uren van alle vrouwen in Europa.

Dat kan niet de enige reden zijn. In de rest van de wereld bestaat eveneens een loon- en pensioenkloof, en andere landen zijn er ook nog lang niet als het gaat om het belangrijke percentage van 30 procent vrouwelijke bestuurders – het percentage waarbij een kritische massa is bereikt die daadwerkelijk verschil kan maken. In andere woorden: mannen maken nog steeds de dienst uit in deze wereld.

En dan hebben we het alleen nog maar over macht in politiek en economisch opzicht. Zoals Mary Beard zo mooi schrijft in haar recente manifest *Vrouwen en macht*, is er ook nog een andere vorm van macht: het vermogen om verschil

te maken in de wereld. Het recht om serieus genomen te worden, zowel als groep als individueel. Het is die macht, schrijft ze, waar veel vrouwen naar verlangen, omdat ze het gevoel hebben dat ze die niet bezitten. Het gaat er niet alleen om of vrouwen president kunnen worden of niet, of wanneer ze eindelijk dat glazen plafond zullen doorbreken. Veel vrouwen hebben die ambitie helemaal niet, net als veel mannen overigens, maar dat betekent niet dat ze een verminderde drang tot emancipatie zouden hebben, of dat ze afbreuk zouden doen aan de feministische strijd.

Geld en status, dat is de klassieke opvatting van macht die haar wortels vindt in een wereld die is gevormd door en voor mannen. Binnen die structuur vechten vrouwen voor een plek aan tafel, maar dat is een gebed zonder end. Vrouwen, schrijft Beard, zullen nooit dezelfde positie bekleden als mannen in een structuur die volgens mannelijke mores is gecodeerd. Willen vrouwen echt macht hebben, dan zal allereerst het systeem moeten worden veranderd.

### 3

Zou de wereld er anders uitzien als vrouwen de macht hebben? Nee, zegt Naomi Alderman met haar recente roman *The Power*, die door de pers onthaald werd als een instantklassieker in de feministische boekenkast. In deze dystopische roman beschrijft de Amerikaanse auteur een wereld waarin vrouwen een onverklaarbare fysieke macht krijgen over mannen, om hen pijn te doen en zelfs te doden. Aanvankelijk zijn alle vrouwen verheugd: nu kunnen ze de mannelijke dominantie van zich afschudden en de wereld



eindelijk leefbaarder maken voor iedereen. Dat is echter niet wat er gebeurt. Sommige vrouwen ontwikkelen nare trekjes zodra ze zich machtig weten en blijken qua onderdrukking en oneerlijkheid niet onder te doen voor mannen. Moraal van het verhaal: macht corrumpeert, of die nu in handen is van mannen of van vrouwen.

Maar dit is een roman. In de echte wereld bestaat nog steeds de vraag of vrouwen anders omgaan met macht dan mannen, en die vraag lijkt steeds urgenter te worden. In de slipstroom van de vrouwelijke opmars naar de boardroom worden boeken vol geschreven over vrouwelijk leiderschap versus mannelijk leiderschap.

Velen menen dat vrouwen beter zijn in samenwerken dan mannen, dat ze zich minder laten leiden door hun ego en beter in staat zijn om over de lange termijn na te denken, dat ze een groter empathisch vermogen hebben en daardoor constructiever kunnen werken; er zijn er zelfs die menen dat vrouwen verstandiger met geld kunnen omgaan. Zoals IMF-bazin Christine Lagarde, die beweerde dat Lehman Brothers niet failliet zou zijn gegaan als het Lehman Sisters had geheten. Zulke claims zijn echter gebaseerd op louter aannames. Lehman Brothers heette geen Lehman Sisters, dus we zullen nooit weten wat er was gebeurd als er vrouwen aan het roer hadden gestaan.

Evenmin valt met zekerheid vast te stellen of de genoemde verschillen tussen mannen en vrouwen, als ze al bestaan, hun oorzaak vinden in de biologie. Fel tegenstander van deze opvatting is onder anderen de gelauwerde Britse wetenschapper Cordelia Fine, die in haar boek *Delusions of Gender* (2010) afrekenet met de mythe dat de hersenen van vrouwen anders zouden werken dan die van mannen. Vol-

gens Fine zijn er veel meer overeenkomsten dan verschillen tussen mannen en vrouwen, en zijn de verschillen díé er zijn het product van cultuur en opvoeding, van bewuste en vooral onbewuste aannames die maken dat we anders naar mannen kijken dan naar vrouwen.

Ik geloof dat ik van de school van Fine ben, en dat Simone de Beauvoir in die zin gelijk had: je wordt niet als vrouw geboren, maar tot vrouw gemaakt. Volgens mij geldt echter hetzelfde voor mannen: mannen worden ook niet als ‘typisch mannelijk’ geboren, maar krijgen gedurende hun opvoeding allerlei boodschappen mee over mannelijkheid en wat daar wel en vooral niet bij hoort. Misschien geldt het inmiddels zelfs wel meer voor mannen dat dit een nogal beperkte en dus beperkende boodschap is, want dankzij het feminisme zijn er voor vrouwen allerlei alternatieven voor de mainstream-opvatting van vrouwelijkheid, waar die er voor mannen nog veel minder zijn.

Los van enkele elitaire uitstapjes naar het metroman-schap lijkt de definitie van mannelijkheid in elk geval een stuk enger – in de letterlijke zin van het woord, maar misschien ook in de figuurlijke: mannen zijn stoer, sterk, succesvol en onafhankelijk, ze zijn gericht op seks en scoren en ze praten niet over hun gevoelens. Uit recent Amerikaans en Brits onderzoek blijkt dat jongens anders worden benaderd door hun ouders dan meisjes. Moeders praten niet alleen veel meer tegen hun kinderen dan vaders dat doen, ze blijken ook significant vaker tegen meisjes te praten dan tegen jongens. Zo krijgen meisjes al vroeg mee dat praten over hun gevoelens normaal is voor hen en voor vrouwen in het algemeen, en jongens krijgen precies de tegengestelde boodschap. Daarbij raken ze niet geoefend in het praten